

Ewa Andrzejewska

Instytut Filologii Germańskiej

Uniwersytet Gdański

**WCZESNOSZKOLNE NAUCZANIE
JĘZYKÓW OBCYCH – POLSKIE
PRACE EMPIRYCZNE W ŚWIECIE
AKTUALNYCH DYSKUSJI
O BADANIACH PRYZYWAJANIA
JĘZYKA OBCEGO PRZEZ DZIECI**

**Teaching foreign languages in the early years of education – Polish
empirical studies in the light of the current debate concerning re-
search on foreign language acquisition and children**

The introduction of compulsory teaching of a foreign language in the early years of education is the most important development in recent accounts of foreign language teaching. The identification of the early start is accompanied by attempts to obtain empirically based concepts aiming to show how to teach children in school conditions in the most effective way. Last 10 years witnessed a considerable progress in the area of learning and teaching foreign languages by/to children. This article presents Polish empirical studies in the light of contemporary research related to teaching a foreign language in the early years of education.

1. Wstęp

Wczesnoszkolne nauczanie języków obcych uznawane jest za najbardziej znaczącą innowację ostatnich lat w glottodydaktyce. Upowszechnianiu rozpoczynania nauki języka obcego w najmłodszych klasach, które notowane jest w Europie od lat 90. XX wieku, towarzyszą próby naukowego opisu „wczesnego startu językowego”. Celem tych dążeń jest poznanie i zrozumienie procesów uczenia się i nauczania języków obcych w młodszym wieku szkolnym. Literatura przed-

miotu coraz częściej wskazuje na potrzebę budowania wiedzy o tym, jak nauczać języka obcego dzieci w warunkach szkolnych w oparciu o badania empiryczne (por. Cameron 2001: 243, Kubanek-German 2003: 27-28, Rűck 2004: 70-71, Legutke 2009: 30). Niniejszy artykuł jest próbą analizy najnowszych polskich prac empirycznych w świetle aktualnych dyskusji o badaniach przyswajania języka obcego przez dzieci.

2. Aktualne nurty badawcze wczesnoszkolnego nauczania języków obcych

Początek XXI wieku przyniósł zarówno znaczne ożywienie w zakresie badań empirycznych nad wczesnoszkolnym nauczaniem języków obcych jak i przemiany w kierunkach tych badań. Wcześniejsze prace, co wynika z analizy Edelenbosa i Kubanek (2004), były to głównie badania ilościowe porównujące wyniki nauczania młodszych dzieci z wynikami uczniów, którzy rozpoczynali naukę później (np. Doye, Lűttge 1977). W sytuacji, gdy za sprawą decyzji politycznych wczesnoszkolne nauczanie języków obcych stało się obligatoryjne w większości państw europejskich szeroko zakrojone badania porównawcze dotyczące różnych grup wiekowych straciły na popularności (Edelenbos, Kubanek-German 2004: 6). Zamiast dyskutować o tym, czy lepiej zaczynać naukę języka obcego wcześniej czy później, zaczęto dociekać, jak przebiega proces uczenia się języka obcego w warunkach szkolnych oraz jakie może przynosić efekty.

Pierwsze znaczące prace empiryczne w zakresie poszukiwania odpowiedzi na pytanie, jak dzieci uczą się języków obcych należały do tzw. nurtu akademickiego (*ang. academic language acquisition research*), (por. Legutke 2009: 29). Badania te wyjaśniały psycholingwistyczne aspekty przyswajania języka (np. Zangl, Peltzer-Karpf 1998), marginalizowały natomiast znaczenie uwarunkowań nauki szkolnej. Aktualnie dąży się do takiej organizacji badań empirycznych, by dotyczyły one praktyki nauczania a ich wyniki miały znaczenie dla optymalizacji procesu uczenia się i nauczania języków obcych w szkole. W tym nurcie wyróżnić możemy badania testujące teorie i hipotezy oraz badania, które dążą do opisu i interpretacji wybranych aspektów uczenia się i nauczania języków obcych, zarówno językowych jak i pedagogicznych. Praca Ross (2007) jest przykładem badania, które sprawdza, czy w warunkach szkolnego nauczania języka angielskiego przy zastosowaniu określonego podręcznika i propagowanych w nim metod pracy struktury gramatyczne przyswajane są zgodnie z zakładaną w teorii Pienemanna stałą i uniwersalną kolejnością (por. KeBler 2006: 128-157). Prace drugiego typu to np. badania Kubanek-German (Edelenbos, Kubanek-German 2004: 6), które dotyczyły szkolnego nauczania języków obcych (angielskiego, francuskiego, czeskiego, polskiego) w warunkach programu obejmującego 4h tygodniowo. Przedmiotem badań Kubanek-German były zarówno aspekty rozwoju językowego, jak i kwestie pedagogiczne, tj. świadomość interkulturowa. Przykładem pracy o dominacji podejścia pedagogicznego jest studium Mar-

schollka (2002) poświęcone wpływowi lekcji języka obcego na kognitywny i afektywny rozwój dzieci.

Badaniom empirycznym uwzględniającym uwarunkowania nauki szkolnej towarzyszy dążenie do przygotowania praktycznych wskazówek, w jaki sposób najskuteczniej nauczać języków obcych podczas lekcji. Aby taka wiedza została upowszechniona, dąży się do kooperacji badaczy i nauczycieli, co zrealizowała np. Kolb (2007) w swoim projekcie dotyczącym *Portfolia językowego dla dzieci*. Inną propozycją w tym zakresie są publikacje danych empirycznych, transkrypcji i nagrań multimedialnych opatrzonych komentarzem oraz zdaniem dla nauczycieli, jak np. dokumentacja cyklu lekcji języka francuskiego (Ziegler, Franceschini 2007).

Najnowsze badania empiryczne, które skupiają się na pytaniu, jak w warunkach szkolnych nauczać języka obcego dzieci obejmują następujące aspekty:

- rola nauczyciela w procesie uczenia się dzieci (Sauer 2000);
- porównanie efektywności nauczania w wymiarze 2h tygodniowo z nauczaniem w wymiarze 4h tygodniowo (Kubanek-German 2003);
- znaczenie rozwijania sprawności czytania i pisania we wczesnym nauczaniu języków obcych (Reichart-Wallrabenstein 2004);
- motywacja dzieci do nauki języków obcych (Marschollek 2002);
- możliwość rozwijania strategii uczenia się (Edelenbos, Kubanek 2007);
- efektywność „wczesnego startu językowego” w kontekście kontynuacji nauczania języka obcego na dalszych etapach kształcenia (Kefler 2006);
- znaczenie stosowania *Portfolia językowego* (Kolb 2007);
- możliwości rozwijania sprawności mówienia w porównaniu z koncepcjami podkreślającymi prymarne znaczenie sprawności rozumienia ze słuchu (Sambanis 2007, Diehr, Frisch 2008).

Mimo, iż w ciągu ostatnich 10 lat zwiększyła się zarówno ilość i zakres prac badawczych w dziedzinie *wczesnego startu językowego*, brak jest, jak piszą Edelenbos i Kubanek (2007), wiedzy zwłaszcza o tym, do jakich wyników nauczania prowadzą określone metody pracy z dziećmi. Jest to ich zdaniem podstawowe zadanie najbliższych projektów, które powinno służyć opracowaniu empirycznie uzasadnionych programów i materiałów nauczania dla dzieci.

3. Problemy metodologiczne

Specyficzną cechą badań empirycznych dotyczących wczesnoszkolnego nauczania języków obcych jest fakt, iż ich uczestnikami są dzieci. Wynikają z tego szczególnie trudności, które jednak nie wyczerpują problemów metodologicznych, ale ponieważ są typowe dla badań *wczesnego startu językowego*, na nich przede wszystkim zostanie skupiona uwaga.

Uwarunkowania wynikające z wieku uczniów prowadzą, zdaniem Diehr i Frisch (2008: 16) do tego, że dysponujemy niewielką ilością danych empirycznych i obejmują one zazwyczaj nieliczne grupy badanych. Szczególne uwarun-

kowania prowadzenia badań z dziećmi wynikają z etapu ich rozwoju psychofizycznego (por. Greig et al., 2007). Jak pokazał Apeltauer (2000), zasadniczy wpływ na jakość i ilość uzyskanych informacji zależy od *bliższego i dalszego kontekstu* badania. Bliższy kontekst dotyczy sposobu formułowania zadania, zastosowanych materiałów, udzielania wskazówek oraz czasu trwania badania. Dalszy kontekst obejmuje m.in. zaufanie dziecka do osoby badającej, atmosferę podczas badania oraz kompetencje interakcyjne nauczyciela. Kolb (2007: 19) natomiast zwraca uwagę na fakt, że zachowania dzieci podczas badań, determinowane są ich dotychczasowymi doświadczeniami w roli ucznia, co może zdecydowanie wpływać na przebieg badania. Ponadto analiza wypowiedzi dzieci musi uwzględniać specyfikę ich zachowań komunikacyjnych, która różni się od tego, jak porozumiewają się dorośli (Kubanek-Geman 2003: 84). Trudność w młodszych klasach stanowi stosowanie testów pisemnych (*pen-and-paper-test*) oraz zbyt mało doświadczeń, a tym samym narzędzi badawczych do pozyskiwania danych językowych, zwłaszcza w zakresie rozwoju sprawności mówienia. Legutke et al., (2009: 42) wskazują na możliwości stosowania w badaniach zadań wykonywanych na lekcjach (*task-based-language learning*). W tym miejscu warto dodać, że do pozyskiwania danych poprzez zastosowanie zadań komunikacyjnych (*communicative tasks*) i ich interpretacji wykorzystywane są nowoczesne technologie, jak np. *Rapid Profile* w badaniu Keßlera (2006).

W refleksji metodologicznej krytykuje się przyjmowanie zbyt szerokiego rozumienia pojęcia „młodszy wiek szkolny” i generalizowanie wyników badań, jak robi to np. Cameron (2001). Formuluje ona uogólnione wskazówki dydaktyczne dotyczące pracy z dziećmi w wieku od 5 do 12 lat (Legutke, 2009: 8).

Najnowsze prace świadczą również o zmianie stosunku do dziecka jako uczestnika badań. Z jednej strony postuluje się, by badania ilościowe uzupełniać badaniami jakościowymi, co pozwoli zachować w centrum uwagi podmiot badań – dziecko (Kubanek-German 2003: 28). Z drugiej strony podejście *badania o dzieciach* rozszerza się o *badania z dziećmi*. Uznaje się w nim, że nawet najmłodszy uczeń jest w stanie udzielać wartościowych poznawczo informacji o sobie samym (Pinter 2006: 146, Kolb 2007: 129).

4. Polskie badania empiryczne w zakresie wczesnoszkolnego uczenia się i nauczania języków obcych

Mimo, iż nauczanie języków obcych w kształceniu wczesnoszkolnym jest w Polsce obowiązkowe od 1 września 2009 (Dz. U. nr 4, poz. 17 z dnia 15.01.2009) już w latach 90. pod wpływem silnych nacisków społecznych wiele szkół organizowało lekcje języków obcych dla dzieci. Towarzystwo temu tworzenie programów nauczania, podręczników, oraz organizowanie kursów dla nauczycieli, w co zaangażowane były ośrodki akademickie, które zaczęły również podejmować badania naukowe dotyczące *wczesnego startu*.

Wśród dotychczasowych polskich prac empirycznych w zakresie wczesnoszkolnego uczenia się i nauczania języków obcych możemy wyróżnić badania, które ze względu na zakres są przecieraniem dróg do dalszych prac (np. Wawrzyniak-Słiwska 2006) oraz te o szerszym zasięgu, opublikowane jako pozycje książkowe. Inne próby wyjaśniania procesu uczenia się dzieci i poszukiwania właściwych rozwiązań dydaktycznych na lekcjach związane były z badaniami w działaniu (*action research*), np. Krzemińska-Adamek (2006). Przedmiotem niniejszej analizy są raporty z badań empirycznych przeprowadzonych w klasach I-III szkoły podstawowej, które ukazały się jako publikacje książkowe lub artykuły w pismach naukowych.

Zainteresowania badawcze towarzyszące okresowi coraz większej aktywności na polu szkolnego nauczania języków obcych dzieci obejmowały różnorodne zagadnienia. Prace Chromiec (2004) i Jaroszewskiej (2007) koncentrują się na aspektach pedagogicznych oraz zagadnieniu wielokulturowości. Jaroszewska rozważa w swojej pracy: „Czy uświadamianie sobie wielokulturowości przez dziecko jest zależne od jego kontaktu z językiem obcym w szkole” (Jaroszewska 2007: 213). Chromiec natomiast chce poznać: „Jaki jest wpływ programu obcojęzycznego na otwartość dzieci w sytuacji spotkania z Obcym”? (Chromiec 2004: 79). Dla potrzeb badania opracowała ona innowacyjny program nauczania. Analiza zachowań uczniów podczas spotkania z *Obcym* pokazała, iż dzieci, z grupy eksperymentalnej były bardziej „uważne” w postrzeganiu *Obcego*. Badanie Chromiec wyróżnia nie tylko przygotowanie autorskiego programu nauczania, ale również opracowanie wzorca opisu zachowań dzieci w kontekście przedmiotu badań oraz klasyfikacja ich strategii emocjonalno-poznawczych. Jaroszewska (2007) natomiast przeprowadziła badanie poprzeczne, w którym połączone zostało podejście ilościowe z jakościowym oraz wykorzystywała metodę sondażu, analizy dokumentów, obserwacji i studium przypadku. Z interpretacji zebranych danych wynika, iż nauczanie języka obcego wpływa pozytywnie na świadomość wielokulturową dzieci. Podejście Jaroszewskiej wyróżnia sposób interpretacji danych pozyskanych od uczniów, a mianowicie uwzględnianie również ich własnej perspektywy. Rysunki przygotowane przez dzieci zostały skomentowane również przez nie same, co także posłużyło dalszej analizie.

Pozostałe prace empiryczne koncentrują się na różnych aspektach rozwoju językowego i badają skuteczność wybranych metod pracy z dziećmi. Ustalenie wpływu zastosowanego podejścia na efekty nauczania dokonywane jest głównie poprzez porównanie grypy eksperymentalnej z klasami, w których nie wprowadzono interwencji dydaktycznej. Zebrane dane poddawane są analizie statystycznej (np. Szulc-Kurpaska 2001, Zawodniak 2005, Gładysz 2007, Szpotowicz 2008). Badanie eksperymentalne Zawodniak (2005) dotyczyło efektywności zastosowania programu leksykalnego. Ze względu na uwarunkowania formalne, a mianowicie trudność randomizacji członków grup w sytuacji klas szkolnych, większość projektów w tym nurcie to badania quasi-eksperymentalne. Szulc-Kurpaska (2001) posługując się takimi narzędziami jak kwestionariusze, wywiady, obserwacje oraz testy analizuje możliwość i efektywność stosowania treningu

strategii uczenia się na lekcjach języka angielskiego już od pierwszej klasy. W badaniu Rokoszevskiej (2006) porównane zostały wyniki nauczania metodą eklektyczną popularną w szkołach państwowych oraz lekcje prowadzone zgodnie z zasadami stosowanymi w szkołach Helen Doron. Gładysz (2007) sprawdza efektywność podejścia narracyjnego, w zestawieniu z nauczaniem w oparciu o podręczniki do języka niemieckiego dla dzieci. W tej pracy, podobnie jak w innych, znajdujemy wyraźne odwołanie do określonej orientacji teoretycznej, co ma znacznie dla wyboru danych, jakie są pozyskiwane oraz ich interpretacji. Oparcie teoretyczne dla badań Gładysz (2007) stanowi praca Bleyhla (2000) i reprezentowany w niej pogląd o priorytecie sprawności receptywnych, znaczeniu inputu, fazy inkubacji językowej i okresu ciszy, w którym nie należy dzieci zmuszać do mówienia (*silent period*). Zgodnie z tym podejściem w badaniach Gładysz zasady nauczania i materiały analizowane są w opozycji do podejść behawioralnych, a pozyskiwane dane dotyczą sprawności rozumienia ze słuchu. Eksperymentalne podejście przyjęła również Szpotowicz (2008), która badała nauczanie i uczenie się słownictwa obcojęzycznego przez dzieci. Na uwagę zwraca zastosowana metodologia badań oraz jej rzetelny opis. Hipotezy sprawdzane w badaniu ilościowym sformułowane zostały przez Szpotowicz na podstawie przeprowadzonych przez nią wcześniej badań jakościowych. W pracy Wieszczevszczyńskiej (2007) opisane zostały przebieg i wyniki wdrożenia autorskiego programu nauki czytania, opartego na tej samej metodzie, która stosowana jest na lekcjach języka polskiego w pierwszej klasie. W tym ewaluacyjno-wdrożeniowym badaniu nie zakładano porównania z grupą, która uczy się języka obcego bez zastosowania takiej interwencji dydaktycznej.

Przegląd podstawowych danych o analizowanych badaniach ilustruje poniższa Tabela 1.

Analizowane prace wykorzystują badania ilościowe (Zawodniak 2005, Gładysz 2007, Rokoszevska, 2006) oraz jakościowe (Chromiec 2004). Łączenie w jednym badaniu metod ilościowych i jakościowych (Szulc-Kurpaska 2001, Jaroszevska 2007, Szpotowicz 2008), świadczyć może o biegłości metodologicznej (Konarzewski 2000: 18). Wśród narzędzi wykorzystanych do pozyskania wiedzy o tym, jak dzieci uczą się języków obcych, stosowano często obserwację. Jest to uzasadnione, gdyż, jak przypomina Pawlak (2009: 72), „sprawdza się ona w przypadku małych dzieci, których zachowania dość wiernie odzwierciedlają procesy myślowe”. Ponadto dla wielostronnego ujęcia badanego zjawiska wykorzystano różnorodne metody i techniki pozyskiwania danych, tj. testy dotyczące rozwoju językowego, zapamiętania słownictwa, testy inteligencji, prace plastyczne, ankiety dla rodziców, ankiety dla dzieci, kwestionariusze dla nauczycieli. Cechą charakterystyczną tych prac jest to, że w większości z nich badacz aktywnie uczestniczył w przygotowywaniu lekcji, sam był zarówno nauczycielem, jak i osobą pozyskującą dane (np. Wieszczevszczyńska 2007). Niekiedy do przeprowadzenia wywiadów i obserwacji angażowano również studentów (Chromiec 2004). Takie podejście wynika z jednej strony z czasochłonności badań z dziećmi, ale

też jednocześnie przyczynia się do oglądu zjawisk z różnych perspektyw (triangulacja badaczy, por. Konarzewski 2000: 33). Problemem, o którym informowały raporty (np. Szpotowicz 2001), była zmieniająca się liczba uczestniczących dzieci w badaniach trwających dłużej niż rok, co odzwierciedla naturalną sytuację prowadzenia badań w warunkach szkolnych.

autor pracy i rok opublikowania raportu	przedmiot badań	zastosowana metodologia	czas trwania badania (rok = rok szkolny)	uczestnicy	
				ilość dzieci	wiek
Szulc-Kurpaska 2001	strategie uczenia się	quasi-eksperyment, studium przypadku	4,5 roku	31	7-11 lat
Chromiec 2004	międzykulturowość a wczesna edukacja obcojęzyczna	eksperyment jakościowy	1 rok	100	7-8 lat
Zawodniak 2005	zastosowanie programu leksykalnego	eksperyment, studium przypadku	8 miesięcy	113	8-9 lat
Rokoszewska 2006	metoda eklektyczna a metoda Helen Doron	quasi-eksperyment	1 rok	121	6-8 lat
Gładysz 2007	pojęcie narracyjne w nauczaniu języków obcych	quasi-eksperyment	2 lata	95	8-10 lat
Jaroszevska 2007	nauczanie, uczenie się j. obcego a rozwój świadomości wielokulturowej	badania ilościowe (sondaż, obserwacja, analiza dokumentów), studium przypadku	badanie poprzeczne	155	7-10 lat
Wieszczczyńska 2007	nauka czytania w języku obcym	diagnostyczno-ewaluacyjno-wdrożeniowe	1 rok	30	7-8 lat
Szpotowicz 2008	nauczanie i uczenie się słownictwa	quasi-eksperyment, studium przypadku	1,5 roku	73	7-8 lat

Tabela 1. Przegląd polskich badań empirycznych w zakresie wczesnoszkolnego nauczania języków obcych opublikowanych w latach 2001-2008

Przeprowadzone projekty dotyczą nauczania języka angielskiego (Szulc-Kurpaska 2001, Zawodniak 2005, Rokoszewska 2006, Szpotowicz 2008) oraz języka niemieckiego (2004, Gładysz 2007, Jaroszevska 2007, Wieszczczyńska 2007). Wnioski końcowe dotyczą nauczania języków obcych i zdają się mieć zastosowanie do wszystkich nauczanych języków. Aktualna dyskusja metodologiczna natomiast podnosi kwestię zasadności uogólniania wyników badań w

obrębie danego języka na uczenie się i nauczanie każdego języka obcego. Dotyczy to również nauczania wczesnoszkolnego (Riemer 2008: 179).

Na podstawie dotychczasowych badań sformułowane zostały następujące wnioski:

- trening strategii uczenia się można prowadzić na lekcjach języka obcego z dziećmi w młodszym wieku szkolnym (9-10 lat); jest on skuteczny i prowadzi do rozwoju umiejętności sprzyjających uczeniu się (Szulc-Kurpaska 2001);
- dzieci uwrażliwione na kulturę i język są bardziej „uważne” w kontakcie z „Obcym” (Chromiec 2004);
- nauczanie w oparciu o program leksykalny jest skuteczniejsze niż tradycyjne metody stosowane na lekcjach, ułatwia płynne przechodzenie od procesu nauczania do efektów uczenia się (Zawodniak 2005);
- nauczanie oparte na tekstach narracyjnych jest skuteczniejsze niż nauczanie tradycyjne, stwarza optymalne warunki do rozwoju sprawności receptywnych, a zwłaszcza rozumienia globalnego (Gładysz 2007);
- nie można przesądzać o większej efektywności metody Helen Doron, gdyż skuteczność nauczania nie zależy od samej metody, ale również od liczebności grup, materiału nauczania motywacji i zaangażowania rodziców (Rokoszevska 2006);
- nauczanie języka obcego sprzyja rozwojowi świadomości wielokulturowej u dzieci (Jaroszevska 2007);
- dzieci uczące się czytać w języku niemieckim z wykorzystaniem tej samej metody, co w języku polskim (ojczystym) opanowują umiejętność czytania w języku obcym (niemieckim) na poziomie bardzo dobrym (Wieszczczyńska 2007);
- koncentracja na zadaniach ma duże znaczenie dla efektywności przypominania i rozpoznawania słownictwa (Szpotowicz 2008);
- wpływ określonych działań dydaktycznych nauczyciela na efekty w zakresie nauczania słownictwa dotyczy zwłaszcza fazy wprowadzania nowego materiału (Szpotowicz 2008);
- poszczególni uczniowie w różny sposób osiągają dobre wyniki; wpływ na to mają różnorodne czynniki indywidualne takie jak wiek, płeć, motywacja, pamięć, poziom autonomii (Szulc-Kurpaska 2001, Szpotowicz 2008).

5. Zakończenie

Przedstawiony powyżej przegląd badań empirycznych dotyczących wczesnoszkolnego nauczania języków obcych pokazuje, że w Polsce podobnie jak w Europie ilość i zakres prac w tej dziedzinie są jeszcze ograniczone. Ponieważ przyswajanie języka jest procesem złożonym, na który wpływa wiele różnorodnych czynników,

poszczególne prace odnoszą się do wybranego aspektu i określonych warunków nauczania. Niewątpliwym walorem polskich badań jest to, że uwzględniają rodzimy kontekst edukacyjny. Ponadto badania te prowadzone były przez osoby, które tworzą programy nauczania, piszą podręczniki (www.men.gov.pl), co sprzyjać może upowszechnianiu uzasadnionych empirycznie decyzji dydaktycznych. Szczególną wartością tych prac jest to, iż w czasie, gdy nauczanie języków obcych nie było jeszcze powszechne, uczestniczące w nich dzieci miały kontakt ze starannie przygotowanymi i przemyślanymi lekcjami.

Badania Edelenbosa i Kubanek (2007: 34) dotyczące wczesnego nauczania języków obcych w Europie pokazały, że prace empiryczne nie mają większego wpływu na praktykę szkolną. Większość z nich nie cieszy się szerszym zainteresowaniem, również ze względu na nieprzygotowanie czytelników, np. studentów, czy nauczycieli do lektury raportów z badań. Obok potrzeby dalszych studiów empirycznych, które wskazywałyby, jak najefektywniej sterować procesem uczenia się i nauczania języków obcych dzieci, zadbać należy o takie kształcenie akademickie, które przygotowałoby zarówno do recepcji prac empirycznych jak i do prowadzenia badań własnych.

BIBLIOGRAFIA

- Aguado, K. (red.). 2000. *Zur Methodologie in der empirischen Fremdsprachenforschung*. Hohengehren: Schneider Verlag.
- Apeltauer, E. 2000. „Datenerhebung im Schuleingangsbereich. Methodologische Probleme beim Erheben von Vergleichsdaten”, (w) Aguado, K. (red.): 7-18.
- Bausch, K.-R., Burwitz-Melzer, E., Königs, F.G. i Krumm, H.-J. (red.). 2008. *Fremdsprachenlernen erforschen; sprachspezifisch oder sprachübergreifend?* Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Bleyhl, W. (red.). 2000. *Fremdsprachen in der Grundschule. Grundlagen und Praxisbeispiele*. Hannover: Schroedel Verlag.
- Cameron, L. 2001. *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge: University Press.
- Chromiec, E. 2004. *Dziecko wobec obcości kulturowej*. Gdańsk: GWP.
- Diehr, B. i Frisch, S. 2008. *Mark their words. Sprachleistungen im Englischunterricht der Grundschule fördern und beurteilen*. Braunschweig: Westermann.
- Doye, P. i Lüttge, D. 1977. *Untersuchungen zum Englischunterricht in der Grundschule. Bericht über das Braunschweiger Forschungsprojekt „Frühbeginn des Englischunterrichts“*, FEU. Braunschweig: Westermann.
- Edelenbos, P. i Kubanek-German, A. 2004. „Fremdsprachen-Frühbeginn: auf der Spur von einigen Entwicklungen in Europa.” *Frühes Deutsch* 2: 4-7.
- Edelenbos, P. i Kubanek, A. 2007. „Fremdsprachen-Frühbeginn: einzigartige Lernchancen nutzen. Zu den Ergebnissen der Studie EAC 89/04 für die Europäische Kommission”. *Frühes Deutsch* 10: 26-38.
- Gładysz, J. 2007. „Empirische Untersuchungen der Effizienz des narrativen Ansatzes”. *Orbis linguarum* 32. 205-231.

- Greig, A., Taylor, J. i Mackay, T. 2007. *Doing Research with Children*. London: SAGE Publication Ltd.
- Jaroszewska, A. 2007. *Nauczanie języka obcego w kształceniu wczesnoszkolnym. Rozwój świadomości wielokulturowej dziecka*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Keßler, H.-J. 2006. *Englischerverb im Anfangsunterricht diagnostizieren. Linguistische Profilanalysen am Übergang von der Primarstufe in die Sekundarstufe I*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Kolb, A. 2007. *Portfolioarbeit. Wie Grundschul Kinder ihr Sprachenlernen reflektieren*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Konarzewski, K. 2000. *Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Kubanek-German, A. 2003. *Kindgemäßer Fremdsprachenunterricht. Band 2. Didaktik der Gegenwart*. Münster, New York, München, Berlin: Waxmann.
- Krzemińska-Adamek, M. 2006. „Receptywne przyswajanie słownictwa z kontekstu bajki przez dzieci w wieku wczesnoszkolnym”. *Poliglota* 1. 78-85.
- Legutke, M., K., Müller-Hartmann, A. i Schocker-v. Ditfurth M. 2009. *Teaching English in the Primary School*. Stuttgart: Klett.
- Marscholke, A. 2002. *Kognitive und affektive Flexibilität durch fremde Sprachen. Eine empirische Untersuchung in der Primarstufe*. Münster, Hamburg, London: LIT Verlag.
- Pawlak, M. 2009. „Metodologia badań nad strategiami uczenia się języka obcego”. *Neofilolog* 32. 65-83.
- Pinter, A. 2006. *Teaching Young Language Learners*. Oxford: Oxford University Press.
- Reichart-Wallrabenstein, M. 2004. „... könnt ich jetzt ja schon mal versuchen, was da steht zu lesen.... Eine Studie zum Umgang mit Schrift im Englischunterricht Klasse 3”. *Frühes Deutsch* 2. 18-20.
- Riemer, C. 2008. „Von Sinn und Unsinn sprachübergreifender Perspektiven in der Fremdsprachenforschung”, w: Bausch, K.-R., Burwitz-Melzer, E., Königs, F.G., Krumm, H.-J. (red.). 2008. 178-188.
- Rokoszewska, K. 2006. „A study on the Effectiveness of the Helen Doron Method – Research Results”. *Acta Universitatis Wratislaviensis No 2892 Anglica Wratislaviensia XLIV*. 135-152.
- Ross, J. 2007. *Spracherwerb und Sprachproduktion. Lernziele und Lernergebnisse im Englischunterricht der Grundschule*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Rück, H. 2004. *Fremdsprachen in der Grundschule. Französisch und Englisch*. Landau: Verlag Markus Knecht.
- Sambanis, M. 2007. *Sprache aus Handeln. Englisch und Französisch in der Grundschule*. Landau: Verlag Empirische Pädagogik.
- Sauer, H. 2000: *Fremdsprachenlernen in Grundschulen. Der Weg ins 21. Jahrhundert. Eine annotierte Bibliographie und das Beispiel Nordrhein-Westfalen*. Leipzig, Stuttgart: Klett.
- Szpotowicz, M. 2008. *Second Language Learning Process in Lower Primary Children. Vocabulary Acquisition*. Warszawa: Wydawnictwo UW.

- Szulc-Kurpaska, M. 2001. *Foreign Language Acquisition in the Primary School. Teaching and Strategy Training*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Wawrzyniak-Słiwska, M. 2006. „Autonomia dzieci w wieku wczesnoszkolnym”. *Poliglota* 2.15-25.
- Wieszczeczyńska, E. 2007. *Wczesnoszkolna edukacja językowa a nauczanie czytania. Program alfabetyzacji w języku niemieckim jako obcym na przykładzie wybranych metod i elementarzy*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Zangl, R. i Peltzer-Karpf, A. 1998. *Die Diagnose des frühen Fremdspracherwerbs*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Zawodniak, J. 2005. *Teaching Children English with Reliance on the Lexically Driven Syllabus*. Kraków Oficyna Wydawnicza „Impus”.
- Ziegler, G., i Franceschini, R. (red.). 2007. *Beobachtungen zum Früherwerb Französisch in der Grundschule. Ein Arbeitsbuch für Studierende und Lehrende*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren.